

Коч Н. В.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ: ДОСВІД ТЕОРЕТИЧНОГО ТА МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається проблема теорії та методології дослідження лінгвокультурного типу (ЛКТ). Складність проблеми зумовлює потребу в уточненні семантичного обсягу поняття, а також удосконаленні системи методів і прийомів його опису. Причиною термінологічної невизначеності лінгвокультурного типу є його тісний зв'язок із суміжними термінопозначеннями на зразок «мовна особистість», «стереотип» та ін. Антропоцентрична та культурна приналежність лінгвокультурного типу потребує як апробованих, так і нових методів дослідження цього лінгвокультурного феномену. Використання діахронного методу передбачає розробку поняття «ретротипаж» – вербалізованого портрету типізованої особистості, який створено на основі інформації, що фіксує вихідні дані про неї в часі. З урахуванням методики побудови семантичних сіток пропонується створення прикладної інформаційної програми, що визначає семантичні збіги в корпусі відповідних текстів, на матеріалі яких описується лінгвокультурний типаж. Досвід попередніх досліджень дозволяє сформулювати певні узагальнення та положення щодо методології опису лінгвокультурного типу: об'єктивне обґрунтування причин функціонування лінгвокультурного типу в конкретній культурі можливе тільки з опорою на певну культурологічну (філософську, релігійну тощо) концепцію, що пояснює глибинні механізми його формування; ґрунтовність дослідження лінгвокультурного типу забезпечується за умови врахування етнічного (національного) контексту на тлі загального культурного контексту та типу культури; під час опису типу обов'язково встановлюється специфіка практики освоєння дійсності представниками відповідної культури й особливості впливу соціальних інституцій, діючих на території побутування суб'єкта дослідження.

Ключові слова: антропоцентризм, культурний концепт, лінгвокультурний концепт, лінгвокультурний типаж, ретротипаж.

Постановка проблеми. Маргінальний статус гуманітарних наук антропоцентричного спрямування, зокрема лінгвоконцептології та лінгвокультурології, визначає на сьогодні коло невирішених проблем, серед яких проблема теорії та методології дослідження лінгвокультурного типу посідає чільне місце. Термінопозначення «лінгвокультурний типаж» (далі – ЛКТ) акцентує увагу на вивченні типу як об'єкта лінгвістики та культурології, однак його потрактування виходять за межі лінгвістичних і культурологічних наукових парадигм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розширення дослідницької парадигми щодо вивчення культурних концептів, зокрема ЛКТ, зумовлює появу низки праць, присвячених їхньому аналізу. Так, у дисертаціях російських лінгвістів увагу зосереджено на описі ЛКТ світових лінгвокультур (А. Асадуллаєва «Історичний кримінальний лінгвокультурний типаж «англійський пірат»», Т. Бондаренко «Лінгвокультурний типаж «англійський дворецький»», Л. Васильєва «Лінгвокультурний

типаж «британський прем'єр-міністр» на матеріалі сучасної англійської мови», В. Дерев'янська «Лінгвокультурний типаж «британський колоніальний службовець»», О. Дмитрієва «Лінгвокультурний типаж «французький буржуа»», А. Коровіна «Лінгвокультурний типаж «англійський сноб»», І. Мурзінова «Лінгвокультурний типаж «британська королева»», Л. Селівестрова «Лінгвокультурний типаж «зірка Голлівуда»», І. Щеглова «Лінгвокультурний типаж «чиновник» на матеріалі російської мови», О. Ярошенко «Еволюція лінгвокультурного типу «російський інтелігент» на матеріалі творів російської художньої літератури другої половини XIX – початку XXI ст.» та ін.). Зацікавленість лінгвокультурними типажми в українському мовознавстві засвідчують окремі монографії (А. Марчишина «Гендерна ідентичність в англійському постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти», Т. Сукаленко «Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст.»), дисертації (О. Бондарчук «Лінгвокультурний

типаж «Aussteiger» у сучасному німецькомовному дискурсі», А. Русакова «Лінгвокультурний типаж «авантюристка» у художньому втіленні: гендерний і семантико-когнітивний аспекти»), а також статті (А. Леонова «Лінгвокультурний типаж «українець» у російському масмедіа-дискурсі» та ін.).

Опис типажів у порівняльному аспекті (що на сьогодні є мало дослідженою областю лінгвокультурної концептології) потребує ґрунтовного аналізу праць, пов'язаних із встановленням культурних паралелей між представниками різних народів і цивілізацій. Окремі дисертації (О. Дмитрієва «Лінгвокультурні типи Росії та Франції XIX ст.», Т. Валієва «Лінгвокультурні типи «літня людина» і «ац'рг' ад'ймаг» у мовній свідомості росіян і осетин») не заповнюють дослідницькі лакуни щодо цього питання і вимагають подальших наукових розвідок, що увиразнюють конститутивні та функціональні характеристики ЛКТ.

Постановка завдання. Як і положення про реальність концептів взагалі, положення про реальність ЛКТ (як різновиду концепту) пов'язано з питаннями визначення його змісту та методів, за допомогою яких цей зміст актуалізується. Сучасні закордонні та вітчизняні мовознавці активізують пошуки щодо вирішення саме цих питань (С. Воркачов, О. Дмитрієва, В. Карасик, Н. Коч, О. Лутовінова, Т. Сукаленко, О. Ярмахова та ін.). Однак масштабність проблеми зумовлює потребу в подальшій розробці теорії та методології опису ЛКТ, а також аналізу тих об'єктивних перешкод і помилок, що заважають його дослідженню.

Виклад основного матеріалу. Перше зауваження стосується термінологічної невизначеності поняття ЛКТ, що частково перетинається з такими термінопозначеннями, як «мовна особистість», «лінгвокультурний портрет», «мовленнєвий портрет», «стереотип» тощо. У запропонованому В. Карасиком визначенні ЛКТ акцент робиться на його ціннісній орієнтації, що і є основним орієнтиром у його відмежуванні від аналогічних понять. Такий концепт узагальнює соціальний образ, для якого характерна специфічна знакова поведінка (вербальна та невербальна), у межах конкретної культури. Мовна особистість, на відміну від ЛКТ, хоча й передбачає типізацію, є індивідуалізованим утворенням свідомості зі своїми оригінальними мовленнєвими ознаками, що формуються протягом життя людини. Безумовний вплив соціокультурних чинників на становлення мовної особистості не є вирішальним (як щодо ЛКТ).

Одним із найважливіших складників мовної особистості є рівень мовної компетентності; для ЛКТ найбільшу значущість має аксіологічна складова частина, що виявляється на рівні ціннісних орієнтацій суспільства з опорою на базові культурні ідеї. Узагалі, об'єктивне обґрунтування причин функціонування певного ЛКТ у конкретній культурі можливе тільки з опорою на певну культурологічну, філософську, релігійну чи психологічну концепцію, що пояснює глибинні механізми його формування. Наприклад, наша наукова розвідка «Лінгвокультурний типаж середньовічного аскета в пам'ятках давньоруської писемності» базується на філософсько-релігійній концепції аскетизму, органічно вбудованій у морально-етичну систему християнських цінностей Київської Русі [4].

ЛКТ за визначенням має багато спільного з поняттям «стереотип» (зокрема, ретротипаж) у трактуванні У. Ліппмана («стереотип – це прийнятий в історичній спільноті зразок сприйняття, фільтрації, інтерпретації інформації при розпізнаванні й впізнанні навколишнього світу, заснований на попередньому соціальному досвіді»). Стереотипні уявлення про народ як маркери культурної специфіки (швед – суворий, небагатослівний, німець – педантичний, законотрусливий, англієць – сноб, консерватор тощо) покладено в основу ЛКТ, що яскраво відображено у творах художньої літератури, фольклорі, зокрема казках, анекдотах, піснях, а також етнографічних та історичних розвідках. Найбільш суттєво схожість ретротипажу та стереотипу виявляється на рівні встановлення етнокультурних (авто- та гетеро-) стереотипів. Наприклад, описуючи ретротипаж «український козак», цікавими щодо визначення гетеростереотипів виявилися спостереження Г. Боплана, зафіксовані в його праці «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом із їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн». У дослідженні М. Костомарова «Дві руські народності» означено гетеростереотипи росіян щодо українців XIX ст.: «<...> сказавши Хохол, Великорус розуміє під цим словом дійсно народний тип. Хохол для Великоруса є людина, яка говорить відомим наріччям, має відомі прийоми домашнього життя і звичаїв, своєрідну народну фізіономію» [2]. Отже, акцент на стереотипності типажу дозволяє схарактеризувати його як *відфільтровану протягом історії антропоцентричну модель колективної свідомості, створену у процесі узагальнення і стереотипізації відомостей про членів конкретних*

етнічних груп (як самих членів, так і зовнішніх «спостерігачів).

У лінгвістичних розвідках детально розглядаються відмінності ЛКТ і від інших суміжних понять. Наприклад, у статті В. Резнік детально проаналізовано специфіку ЛКТ щодо таких термінопозначень, як «роль», «імідж», «амплуа», «ритуал», «ідентифікація» та ін. [8]. Їхня суміжність зумовлена насамперед спільною антропоцентричною приналежністю. Саме людина є головним фігурантом, за яким закріплюється певна соціальна роль, конкретний імідж, типаж тощо. Отже, ЛКТ – це концепт, базовою характеристикою якого є антропоморфність.

Наступною точкою напруження в дослідженні ЛКТ є розроблення методології його опису. Окремі публікації, присвячені вивченню таких концептів у різних лінгвокультурах, вирізняються насамперед нечітким визначенням методів і прийомів, які застосовуються в їхньому потрактуванні, що часто виражається в компіляції різних за принципом аналізу методик або в їхньому несистемному використанні. Способом уникнення цього є, на нашу думку, диференціювання когнітивного, лінгвокогнітивного (лінгвоконцептологічного) та суто лінгвокультурного підходів до вивчення ЛКТ. Кожен із відповідних наукових напрямів оперує поняттям «концепт», яке залежно від приналежності до певного напрямку має свої особливості інтерпретування, отже, і свою специфічну логіку аналізу, свій методологічний апарат.

Когнітивна лінгвістика, що послуговується терміном «концепт», передбачає вивчення як мовних (вербальних), так і немовних (невербальних) засобів вираження концептів безвідносно до тієї чи іншої конкретної культури. Арсенал когнітивної лінгвістики включає широкий спектр методик і окремих методів концептуального аналізу, серед яких набули популярності методики польового дослідження З. Попової та Й. Стерніна, логічного аналізу концептів Н. Арутюнової, прототипної семантики Е. Рош, фреймового моделювання М. Мінського тощо. Урахування культурологічного аспекту в дослідженні концептів дозволило в подальшому виокремити серед ментальних структур свідомості *культурні концепти*, що вирізняються певними ознаками, основними з яких є здатність репрезентуватися засобами конкретної мови, можливість емоційного «переживання», а також семіотична «щільність» – широка представленість концепту знаками матеріальної та духовної культури в усіх її виявах [9]. Найбільш поширеною на сьогодні є методика дослідження

тришарової структури культурного концепту Ю. Степанова, яку складає внутрішня форма (етимологічна ознака), активний і пасивний (історичний) шари. Поняття «культурний концепт» широко використовується і в лінгвокультурологічних дослідженнях.

Лінгвокультурологія, яка базується на фонових культурних знаннях, набутих народом у процесі його історичного розвитку, безумовно, є наукою лінгвістичною, що використовує насамперед лінгвістичні методи вивчення мовного матеріалу. Специфіка ЛКТ виявляється в національних картинах світу саме через засоби її лінгвалізації, що передбачає ретельне дослідження семантики мовних одиниць, що номінують концепт, а також встановлення характеру їхньої семантичної (лексичної та граматичної) валентності в певних контекстах. Обов'язковими ланками опису ЛКТ також є: етимологічний аналіз ключової номінації концепту, визначення частотності її використання в різних типах дискурсів чи дискурсивних практик, аналіз системних (парадигматичних, синтагматичних, ієрархічних, асоціативних та ін.) відношень між ключовою номінацією й іншими мовними одиницями, що безпосередньо або опосередковано репрезентують типаж, а також визначення культурно прецедентних одиниць, що характеризують тип особистості, його мовленнєві та комунікативні характеристики (використання фразеологічних зворотів, прецедентних імен, текстових фрагментів та ін.).

Існування суто лінгвокультурного методу – питання дискусійне. Якщо погодитися, що під таким методом розуміється комплексна інтегрована методика, що включає низку вже апробованих методів, прийомів, дослідницьких процедур, що застосовуються для встановлення зв'язків конкретної культури і мови, що її лінгвалізує, зберігає та транслює, треба визнати реальність такого методу. Його використання закономірно в дослідженні ЛКТ за визначенням останнього. Серед важливих для дослідження ЛКТ методів лінгвокультурології варто зазначити такі апробовані методи, як синхронний (порівняння лінгвокультурем чи культурних концептів одного хронологічного зрізу), історико-генетичний (простежується динаміка розвитку концепту від початку його формування, що пов'язано з історією його концептоутворювальних номінацій), структурний (виокремлення елементарних структурних компонентів і встановлення зв'язків між ними), семантичний (опис семантики компонентів як цілісної структури), типологічний (виявлення типологіч-

ної схожості концептів різних культур), а також психолінгвістичний, соціолінгвістичний тощо. Одним із базових принципів аналізу ЛКТ є діахронний підхід до опису типажу. Усі культурні концепти повинні розглядатися в діахронії, тому що саме динаміка їхнього формування доводить або заперечує цінність відповідної ключової ідеї в часовому та просторовому вимірах. Відбір типових ознак здійснюється протягом певного часу – чим більша часова тяглість, тим виразніше постають типові риси ЛКТ. Урахування історичних умов формування типажу додає об'єктивності в його аналізі. Серед відносно нових методів антропоцентричних наукових напрямів, що активно використовуються в дослідженні ЛКТ, вирізняються комунікативний та дискурсивний методи. Останній сприяє вивченню особливостей формування ЛКТ в умовах зміни дискурсивних практик. Одним з ефективних прийомів лінгвокультурології, запропонованих Є. Бартмінським, є профілювання. Є. Бартмінський вважає, що спосіб лінгвальної об'єктивації культурних концептів уможливує створення мовленнєво-мисленнєвого «портрету предмета пізнання». Водночас відбувається когнітивний відбір культурно значущих смислів, закодованих у семантиці відповідних мовних одиниць, названий відомим польським етнолінгвістом профілем. У разі застосування методу профілювання з метою опису ЛКТ це лінгвокогнітивне утворення свідомості (у межах конкретної культури) логічно визначити як *лінгвокультурний профіль*.

Лінгвоконцептологія, як і лінгвокультурологія, зосереджує свою увагу саме на мовній (вербальній) представленості концепту у свідомості людини. Лінгвоконцептологічні дослідження здійснюються на матеріалі однієї або декількох національних мов. Семантична інтерпретація мовних засобів, що номінують концепт, зумовлює необхідність звернення лінгвістів до фонових (культурологічних) знань. Таким чином інтерпретаційне поле концепту розширюється й ускладнюється. Як наслідок – виникає потреба в нових методиках вивчення концептів та залучення інших, зазвичай міждисциплінарних методів і прийомів, зокрема лінгвокультурологічного спрямування. Це створює передумови для розвитку окремого наукового напрямку в мовознавстві – лінгвокультурної концептології. Одним із понять, що увиразнюється цим напрямом, є поняття «лінгвокультурний концепт». Важливими характеристиками такого концепту, на думку науковців, є його багатовимірність (наявність семантично різномірних складо-

вих частин), ієрархічність (системна залежність ознак), етноспецифічність, номінативна щільність як множинність способів вербалізації, дискурсна (соціокультурна, онтогендерна, аксіологічна) варіативність, а також дискурсоцентричність – здатність виступати організуючим началом дискурсу [6].

Поняття ЛКТ як виду лінгвокультурного концепту в рамках лінгвокультурної концептології детально розроблено Волгоградською лінгвістичною школою, очолюваною професором В. Карасиком. ЛКТ трактується як один із видів концепту, що має лінгвокультурну специфіку й описується за трьома структурними рівнями: поняттєвим, образно-перцептивним та ціннісним [1]. Перший рівень досліджується за допомогою аналізу словникових дефініцій ключових номінацій ЛКТ, що уможливує констатацію поняттєвого набору його ознак. Доповнює аналіз опис системних смислових зв'язків концепту. Образно-перцептивні характеристики ЛКТ встановлюються переважно на матеріалі творів художньої літератури. Саме тут криється небезпека в підміні лінгвоконцептологічного методу суто літературознавчими прийомами. Розлогі описи психології літературного героя та його поведінки з використанням широких контекстів, що властиві літературознавчим розвідкам, не повинні обтяжувати лінгвістичні спостереження. Не викликає заперечень думка про те, що концепт може не мати в тексті (або дискурсі) прямих словесних визначень і виявлятися на рівні текстової семантики. Так, ЛКТ як концепт може бути інтерпретований через ситуативні характеристики (наприклад, літературного образу) із залучення фонових знань. Однак останнє є додатковим, а не основним інтерпретаційним прийомом.

Антропоцентрична та культурна приналежність ЛКТ, як виявилось, потребує специфічних методів дослідження, принаймні виходить за рамки тривіневого аналізу лінгвокультурного концепту. Тому науковці, які зацікавилися цим питанням, працюють над створенням оригінальних методик опису ЛКТ як явища лінгвістичного та водночас культурологічного. Наприклад, у нашій публікації «Ретротипаж як продукт національної культури» пропонується (з урахуванням методики побудови семантичних сіток) створення інформаційної програми, що визначає семантичні збіги в корпусі відповідних текстів, на матеріалі яких здійснюється дослідження ЛКТ [5]. Діахронний підхід до вивчення людини як типізованого утворення конкретної культури передбачає

розроблення поняття «ретротипаж», що розуміється нами як «портрет типізованої особистості, який створено на основі інформації, що фіксує вихідні дані про неї в часі» [5]. Ретротипаж може істотно відрізнитися від відповідного типажу в сучасній культурі, що зумовлено динамікою соціокультурних та інших екстралінгвальних чинників. Водночас матеріалом дослідження слугують насамперед пам'ятки писемності, історичні лексикографічні видання (зокрема, тлумачні й історико-етимологічні), словники народних говорів, усна народна творчість, етнографічні й історичні розвідки, енциклопедії тощо. Пошаровий аналіз концептуальної структури ретротипажу можна здійснювати за допомогою опису культурних центрів – когнітивних шарів, однорідних за генезою та різномірних за формою семіотичних презентацій (зокрема, мовних) окремої сфери знань, що концентрують у своїх когнітивних структурах генетично вагому для носіїв культури інформацію [3]. Важливою складовою частиною культурних центрів є фонові знання.

Залучення фонових знань до опису ЛКТ передбачає насамперед визначення типу культури. Так, наприклад, типажі «українська жінка» та «український чоловік» варто розглядати в контексті формування фемінних і маскулінних рис української культури взагалі. Особливості першого типажу зумовлені культурною традицією землеробів обожнювати жінку, яка символізує сакральну родючість. Релікти матриархату зберігаються в українській культурі, що виявляється в різних звичаях, ритуалах, усній народній творчості. Культура стосунків чоловіка і жінки поєднує в собі патріархальну маскулінність із фемінністю, що сприяє розвитку гендерної рівності в українському суспільстві. Фемінні риси української культури зумовлюють гуманний характер українця, який, на думку Д. Чижевського, має такі форми вияву, як миролюбність, лагідність, милосердність, немстивість, щирість, сердечність, гостинність, демократичність (козацькі традиції виборності, рівноправність жінки в сім'ї) тощо [11]. У близькоспоріднених українській і білоруській культурах формується медіативна комунікативна модель (на противагу альтернативній російській культурі «на розрив»). Медіативність культури зумовлює формування певних рис української ментальності, що стають типовими: терплячість, поблажливість, невойовничість тощо.

Обґрунтовуючи умови формування типових рис народного характеру, варто залучити роздуми науковців, письменників, філософів та ін. щодо

його культурної специфіки. Наприклад, на думку В. Липинського, характерною (типовою) рисою українців є не просто емоційність, а перевага емоційності над волею й інтелігенцією (розумом): «Надмірною чутливістю, при пропорціонально ослабій волі та інтелігентності, пояснюється наша легка запальність і шкоро охолодження; пояснюється теж дразливість на дрібниці та байдужість до дійсно важких речей, яких розрізнити від дрібниць не вміємо. Всі наші одушевлення зі слізьми, молитвами і «всенародними» співами проходять так само шкоро й несподівано, як шкоро й несподівано вони появляються. Виявити наше хотіння в ясній і тривалій ідеї та закріпити його витривалою, здержаною, довгою, організованою, послідовною і розумною працею нам трудно тому, що увага наша, не керована віжками волі і розуму, весь час розпорошується під впливом нових емоціональних подражень, які нищать попередні» [11].

Просторові (географічні), кліматичні й інші особливості теж суттєво впливають на формування типових рис характеру представника певної культури. М. Костомаров про це пише так: «Без всякого сумніву, географічне розташування було першим приводом відмінності народностей взагалі. Чим народ стоїть на більш дитячому ступеню цивілізації, тим більш і шкорош географічні умови сприяють повідомленню йому своєрідного типу» [2]. Український філолог Я. Ярема, пов'язуючи географію України з етнопсихологічною константою українців – інтровертивністю національного характеру, пояснює цей феномен існуванням людини в безмежному просторі, що зумовлює її прагнення до волі [11].

Урахування особливостей соціальних інституцій, діючих на території проживання суб'єкта дослідження, також є обов'язковою ланкою в описі ЛКТ. Так, у монографії Т. Сукаленко «Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі ХІХ ст.» відомості про соціально-культурну ситуацію на українських землях, що свого часу входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій та інших держав, слугують основою для пояснення причин різновекторного формування аналогічних ЛКТ [10, с. 73–91].

ЛКТ – явище динамічне. Трансформація культурного типажу – закономірний еволюційний процес. Наприклад, на змінах англійської ментальності в історії акцентує увагу Дж. Оруелл: «<...> Трохи більше століття минуло відтоді, коли виразною ознакою англійського життя була його жорстокість. Судячи з літографій, прості люди проводили

час у майже нескінченних бійках, розпусті, пияцтві й цькуванні собаками прив'язаних биків. Навіть більше, очевидно змінився навіть зовнішній вигляд людей» [7]. Динамічність народного типу не заперечує існування сталих рис: панівними рисами англійського характеру, що відстежуються в англійській літературі часів В. Шекспіра, на думку Дж. Оруелла, є «глибокий, мало не рефлекторний патріотизм поруч із нездатністю логічно мислити» [7]. Позицію іноземного спостерігача щодо сучасних англійців автор дослідження описує так: «Майже напевно він вважатиме основними рисами пересічних англійців їхню глухоту до прекрасного, благонравність, повагу до закону, недовіру до іноземців, сентиментальне ставлення до тварин, лицемірство й одержимість спортом» [7].

Як ми вже зазначали, порівняльний аспект визначає та розширює дослідницькі пошуки у вивченні ЛКТ. Наприклад, глобальне культурологічне протиставлення європейського Заходу та Сходу, пов'язане з формуванням різних типів культур, отже, і з формуванням відмінних типажів, пояснює наявність індивідуалістських чи колективістських рис ЛКТ. Трактатування цих ознак потребує заглиблення у проблему типології культур. Так, Р. Бенедикт визначає західноєвропейську індивідуалістську культуру як культуру «провини», східноєвропейську колективістську – як культуру «сорому», що підтверджують дослідження науковців у галузі лінгвоконцептології. Східнослов'янські культури – культури «сорому» – сприяють закладенню ознаки «сором'язливість» у слов'янський характер на генетичному рівні, про що свідчать найдавніші пам'ятки писемності (*Ст'ослав же послоуша свата своего Рюрика. и водивъ его к роте и поусти. он же не стери' сорома своего идоша в Половце <...> и почаша с нимъ доумати. коуда бы имъ выехатьи. в Роускоюю землю. онъ же поча ихъ водити. подътыча на воевание. како бы емоу мьститис' сорома своего Ст'ославоу* – «Повість врем'яних літ») (пор., наприклад, із публікаціями Т. Медведевої про концепт «провина» у німецькій лінгвокультурі).

Цікаві випадки, коли в межах генетично спорідненого культурного локусу формуються два протилежні вектори щодо розвитку культурних тенденцій у суспільстві. Оригінальні думки щодо цього висловлює у своїй історико-етнографічній розвідці М. Костомаров, який пояснює особливості формування сталих рис ментальності українців і росіян різними психологічними настановами на індивідуалізм чи колективізм, що в подальшому і спричиняє, на думку відомого

історика, протистояння індивідуалістської стихії українського характеру з його прагненням до свободи тягарю загальної покірності, фатальної необхідності перебувати разом, підпорядкованості колективу, а також ієрархічної залежності в характері росіян: «<...> плем'я південноруське мало відмінним своїм характером перевагу особистої свободи, великоруське – перевагу общинності. За корінним поняттям першого, зв'язок людей ґрунтується на взаємній згоді, і може розпадатися за їхньої незгоди; другі прагнули встановити необхідність і нерозривність раз встановленого зв'язку і саму причину встановлення віднести до Божої волі і, отже, вилучити з людської критики. В однакових стихіях суспільного життя, перші засвоювали більше дух, другі прагнули дати йому тіло; в політичній сфері перші здатні були створювати всередині себе добровільні компанії <...> настільки, наскільки існування їх не заважало незмінному праву особистої свободи; другі прагнули утворити міцне общинне тіло на вікових засадах, проникнутих єдиним духом» [2, с. 64] (переклад наш – К. Н.).

За спостереженнями М. Костомарова, південноруський (український) і польський народні характери мають багато спільних рис, однак за зовнішньої та внутрішньої схожості «є безодня, що розділяє ці два народи й при тому – безодня, через яку побудувати міст неможливо. Поляки і Південноруси – це мов би дві близькі гілки, що розвинулися абсолютно протилежно: одні виховали в собі й утвердили начала панства, інші – мужицтва, або, висловлюючись словами загальноприйнятими, один народ – глибоко аристократичний, інший – глибоко демократичний» [2, с. 78, 79] (переклад та курсив наш – К. Н.). Ця ментальна «безодня», безумовно, закладена у відповідних ЛКТ «український пан», «польський пан (шляхтич)», «український мужик», «польський селянин». Навіть спільна історія співіснування народів не надає підстав для узагальнення названих типажів, навіть навпаки – уможлиблює їхнє протиставлення.

Висновки і пропозиції. Вищесказане та досвід наших попередніх досліджень дозволяє нам запропонувати певні узагальнення та положення щодо методології опису ЛКТ. Семантичний обсяг поняття «лінгвокультурний типаж» уточнюється завдяки його порівнянню із суміжними терміно-позначеннями на зразок «мовна особистість», «стереотип» та ін. Удосконалення методології опису ЛКТ як культурного концепту передбачає чітку диференціацію системи методів і прийомів

когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та лінгвоконцептології.

Грунтовність дослідження ЛКТ забезпечується обов'язковим урахування етнічного (національного) контексту на тлі загального культурного контексту та типу культури (колективістська / індивідуалістська, маскулінна / фемінна, традиційна / сучасна, медіативна / немедіативна, глобальна / провінційна тощо). На цьому етапі доцільно акцентувати увагу на рефреймінгу культурного контексту, що впливає на утворення ЛКТ як процес переформування фонових знань, у результаті чого змінюється смислове поле культури. В описі типуажу обов'язково враховуються

особливості практики освоєння дійсності, просторові, кліматичні й інші особливості побутування представника культури. Так, для українців важливим чинником є перевага землеробства з його безкраїм польовим ландшафтом як основного виду діяльності.

Зауважимо, що описаний реєстр завдань щодо вдосконалення теорії та методології дослідження ЛКТ, звичайно, не є остаточним і не претендує на всеохопність викладу матеріалу. Навіть часткове вирішення завдань сприятиме вивченню специфіки лінгвоментальностей, однак водночас буде генерувати нові, не менш важливі завдання, визначаючи пріоритетність наук антропоцентричної орієнтації.

Список літератури:

1. Карасик В., Дмитриева О. Лингвокультурный типаж: к определению понятия. Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажы : сборник научных трудов / под ред. В. Карасика. Волгоград : Парадигма, 2005. С. 5–25.
2. Костомаров Н. Две русские народности. Основа. Санкт-Петербург, 1861. № 3. С. 33–80. URL: litorus.org.ua > kostomar.
3. Коч Н. Генезис восточнославянской концептосферы в языковом и культурном отражении : монография. Николаев : Илион, 2010. 440 с.
4. Коч Н. Лингвокультурный типаж средневекового аскета. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». Херсон : Вид-во ХДУ, 2013. Вип. 17. С. 220–226.
5. Коч Н. Ретротипаж как продукт национальной культуры (лингвоприкладной аспект исследования). Вісник Маріупольського державного університету : збірник наукових праць. Серія «Філологія». Маріуполь, 2018. Вип. 18. С. 49–58.
6. Лингвокультурный концепт: Монография / под общ. ред. С. Воркачева. Волгоград : ВолГУ, 2007. 400 с.
7. Оруэлл Дж. Англия и англичане. Москва : АСТ, 2017. 320 с.
8. Резник В. Лингвокультурный типаж в системе смежных понятий. *Известия Самарского научного центра РАН*. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvokulturnyy-tipazh-v-sisteme-smezhnyh-ponyatiy>.
9. Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. Москва : Языки русской культуры, 1997. 824 с.
10. Сукаленко Т. Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.
11. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ : Знання, 2006. 344 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Yaniv_Volodymyr/Narysy_do_istorii_ukraynskoi_etnopsykholohii/.

Koch N. V. LINGOCULTURAL TYPE: EXPERIENCE OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL RESEARCH

The article deals with the problem of the theory and methodology of the study of linguocultural type (LCT). The complexity of the problem causes, first of all, the need of clarifying the semantic scope of the concept, and improving of the system of methods and techniques for its description. The terminological ambiguity of linguocultural type is explained by its close connection with the related terms “linguistic personality”, “stereotype” and others. Anthropocentric and cultural affiliation of LCT requires both as tried as new methods of study of this linguocultural phenomenon. The use of the diachronous method involves the development of the concept of “retrograde” – a verbalized portrait of a typified person, which is created on the basis of information that captures the original data about it in time. Taking into account the methodology of constructing semantic nets, it is proposed to create an applied information program that defines the semantic matches in the body of the corresponding texts, on the material of which linguocultural type is described. The experience of previous studies allows us to formulate certain generalizations and provisions regarding the methodology of describing linguocultural type: objective justification of the reasons for the functioning of a particular linguocultural type in a particular culture is possible only with reliance on a certain cultural (philosophical, religious, etc.) concept, explaining its deep mechanism; The thoroughness of the linguocultural type study is ensured if the ethnic (national) cultural context is taken into account, given the general cultural context and type of culture; the description of the type must take into account the peculiarities of the practice of actualization by the representatives of the respective culture and the particular influence of social institutions operating in the territory of the subject's life.

Key words: anthropocentrism, cultural concept, linguocultural concept, linguocultural type, retrotype.